

ПІДМОГИЛЬНИЙ ВАЛЕР'ЯН ПЕТРОВИЧ (1901-1937)

БІОГРАФІЯ

Валеріан Петрович Підмогильний народився 2 лютого 1901 року в селі Чаплях на Катеринославщині (тепер — Дніпропетровська обл.) в селянській родині. Батько його, Петро Підмогильний, який завідував маєтком місцевого поміщика, помер дуже рано: «Так мало батьківських пестоців випало на мою долю». Односельчани також згадують лише про матір письменника — звичайну селянку, без освіти, яка працювала в економії графа Воронцова-Дашкова і «виділялася надзвичайною природною інтелігентністю».

Освіта В.Підмогильного почалася з відвідин церковно-приходської школи. З 1910-го по 1918 рік він навчається в Катеринославському реальному училищі. Про цей період життя Валеріана Петровича мешканка села Чаплі Ярушевська Г.Н. згадує так: «Валеріан був надзвичайно здібним хлопцем. Було, набере уважно урок і вже вдома не повторює. А натомість набере в учителів і знайомих стоси книг і просиджує над ними цілу ніч. Він дружив з моїм братом Степаном. Був тихий, сором'язливий. Любив ходити на сінокіс, на рибалку до Дніпра. І вже тоді мій брат хвалився, що Валеріан пише вірші і оповідання».

Перший відомий твір Валеріана Підмогильного був написаний 1917 року. 1919 року в катеринославському журналі «Січ» з'являються його «Гайдамаки» і «Ваня». Письменник захоплюється вивченням іноземних мов. Пізніше він настільки удосконалив свої знання, що стане одним з найталановитіших перекладачів зарубіжної літератури 20-30-х років. Того ж 1919 року Валеріан Петрович Підмогильний вступає на математичний факультет Катеринославського університету, але матеріальна скрута змушує його облишити навчання і йти працювати в школу. Вчителює спочатку в Катеринославі та Павлограді, потім у Ворзелі, неподалік Києва.

1920 року виходить збірка його оповідань «Твори» том 1, до якої ввійшли оповідання «Старець», «Ваня», «Важке питання»,

«Пророк», «Добрий бог», «Гайдамаки», «На селі», «На іменинах», «Дід Яким», написані в 1917-1919 роках, переважно під час навчання в реальному училищі.

1921 року письменник одружується з донькою ворзелівського священника Катрею Червінською. Тоді ж створює цикл «Повстанці». Частина оповідань Валеріана Підмогильного друкується в катеринославській газеті «Український пролетар», весь цикл вийшов лише за кордоном. Уже в цих оповіданнях письменник «став на варті страждання людини», таким чином протиставивши себе майже всій молодій прозі, що піддалася ейфорії революційного романтизму з його сподіванням витворити нового індивіда. Не дивно, що ортодоксальні, соціально заангажовані критики поставилися до молодого письменника досить стримано.

1922 року Валеріан разом з дружиною перебирається до Києва, де мешкає в будинку недалеко від Сінного базару, на розі Великої Житомирської. За свідченням сучасників письменника, двері цієї квартири ніколи не зачинялися.

У Києві Підмогильний з головою поринає у вир тогочасного літературно-мистецького життя. Стає активним членом щойно створеного «Аспису» (Асоціації письменників). 1924 року ця організація трансформувалася в «Ланку», а з 1926 року носила назву «Марс» («Майстерня революційного слова»), що стала, по суті, київською філією «Вапліте». «Ланка-Марс» об'єднувала багато талановитих київських літераторів, серед яких: Б. Антоненко-Давидович, М. Галчин, М. Івченко, Я. Качур, Г. Косинка, Т. Осьмачка, В. Підмогильний, Є. Плужник, Д. Тась (Могиланський), Б. Тенета, М. Терещенко, С. Фальківський та інші. Як згадує Юрій Смолич «був Підмогильний якраз найдіяльніший і найенергійніший організатор згаданої «Ланки» (пізніше й «Марсу»), найвишуканіший авторитет поміж того кола письменників, яке ми, «гартівці», вважали суґубо попутницьким, навіть у якійсь частині право-попутницьким та не до кінця радянським».

Валеріан Підмогильний працює також у редакції журналу «Життя й революція», який почав виходити з 1925 року. В період з 1921 по 1930 рік в часописах і колективних збірках

друкуються його твори: «Собака», «В епідемічному бараці», «Військовий літун», «Історія пані Ївги», окремими виданнями — повість «Третя революція» (1924, 1925), оповідання «Син» (1925, 1930). 1924 року окремим виданням виходить збірка «Військовий літун». Усі вони ввійшли до найповнішої збірки письменника «Проблема хліба» (1927), яка перевидавалася й 1930 року. Більшість з цих оповідань присвячені приниженню людини перед «проблемою хліба» насущного, зокрема, це оповідання «Собака», «Проблема хліба», «В епідемічному бараці» (збірка «Військовий літун» 1924 р.), «Син».

В новелах «Історія пані Ївги», «Військовий літун», «Сонце сходить» введено постаті інтелігентів, чиї душі мучить провина за колись сите життя. Тогочасна критика, оцінюючи твори Валеріана Петровича Підмогильного, зазначала, що це «специфічно-інтелігентська література». При цьому під інтелігентом розуміли людину, якій властиві песимізм та скептицизм, яким не місце в пролетарському мистецтві. Варто зауважити, що примітивне, поверхове оспівування відданості народові й партії, догматичне слідування в письменстві ідеологічним принципам пануючої ідеології вважалося хорошим тоном справжньої «пролетарської» літератури; а будь-який ухил в бік символізму, психологічності образів героїв або поглибленого інтелектуального аналізу подій в художньому творі сприймалося як прояв «інтелігентщини», буржуазного націоналізму, або ж диверсії ворожого капіталістичного Заходу.

Валеріан Підмогильний ще на початку літературної дискусії 1925-1928 років з тривогою зазначав, що справа не так у тезі Миколи Хвильового «Європа чи просвіта?», як у тому, що в літературі, як і в інших галузях життя, з'явився небезпечний тип «ура-комуніста», що продовжує «гопаківські традиції», орієнтуючись за будь-яких обставин винятково на примітивність свого мислення. За Підмогильним для української літератури особливо важливим мало стати продовження лінії інтелектуальної, філософсько-психологічної прози, що відродилась у творах Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Ольги Кобилянської.

Глибоке осмислення французької класики, усвідомлення, що для розвитку літератури необхідний синтез національного змісту і європейської форми, спонукали письменника до пошуків у цьому напрямі. Творчість Підмогильного досить розмаїта щодо тематики. Крім вищезгаданих оповідань про голод у пореволюційні роки на Україні, про взаємини привілейованої верстви суспільства з новим життям — це були чи не найсильніші твори з мистецького і психологічного боку в українській новелістиці. Але найістотношою темою, яка порізному варіюється у всій творчості письменника 20-х років, є тема «революції й людини». Тільки Валеріан Підмогильний бачив цю тему інверсовано: «людина й революція», а не навпаки, — як абсолютна більшість тогочасних письменників.

Письменник добре розумів, що відповіді на питання, котрі поставали перед українською культурою й нацією загалом, можна лише зосередившись на найгострішій проблемі, в якій міцним вузлом перепліталися б усі ті питання. Це була проблема міста і села, взаємини двох класів, які найвиразніше окреслювали минуле й особливо сучасне життя народу в соціальному та національному аспектах. Найглибше це розкрито в оповіданнях «Третя революція» (1925), «Остап Шаптала» (1921) і в романі «Місто».

У цьому романі письменник показав образ людини, в душі якої йде боротьба добра і зла. Цей твір утвердив критику в тому, що письменник «цікавиться не людством, а людиною». Навколо «Міста» завирували пристрасті: почали з'являтися рецензії та статті, влаштовувалися обговорення в студентських аудиторіях та робітничих колективах. Одних роман, як здобуток української прози, зацікавлював, окрилював; іншим видавався лише продовженням ідеологічних збочень автора у трактуванні теми «місто-село». Немало було й таких, що побачили в ньому не менш як інтелігентсько-попутницьку опозицію до пролетарського мистецтва, а це вже трактувалося як класовий антагонізм. Все це відбувалося на тлі подій 1929 року, коли розпочався наступ на українську інтелігенцію вже з цілком політичним прицілом: ізолювати вихідців дореволюційної формації, що своїми «ідеалістичними» теоріями

загальногуманістичного виховання заважали розквіту нової революційної культури.

У квітні 1929 року ОДПУ організувало процеси над українськими націоналістами, спрямовані проти невеликих груп української інтелігенції. Протягом того ж року відбулися публічні процеси над українськими академіками. У липні було заарештовано 5 тисяч людей у справі вигаданої підпільної організації «Спілка визволення України» (СВУ)... У такій ситуації видається навіть дивним, що прізвище Валеріана Підмогильного не фігурувало на цьому процесі в ролі підсудного за книжку, в якій не показано «змички робітників і селян», та ще й головний герой — міщанин з куркульською ідеологією».

Не зважаючи на нападки критики, Підмогильний пише новий роман «Невеличка драма», який за фабулою досить близький до «Міста». Критик А. Музичка у статті «Творча метода Валеріяна Підмогильного», опублікованій за кілька місяців після виходу «Невеличкої драми», відзначав: «Знову Підмогильний вживає свої методи, щоб у замаскованій формі забрати голос у таких справах, як національна політика радвлади (українізація), як боротьба за українську радянську культуру...». Це було не далеким від істини. Прозаїк справді «забирав голос» у проблемі національної політики, але не в замаскованій формі, хоча й бачив, чим обернулося це все для Миколи Хвильового, Миколи Куліша, Юрія Яновського.

Загальна атмосфера ставала дедалі гнітючішою. Підмогильного виводять зі складу редколегії журналу «Життя і революція», його твори майже не друкують. Однак він продовжує працювати. У 1931 переїжджає до Харкова. Проте й там протягом кількох років (1931-1934) йому вдається видати лише одне оповідання «3 життя будинку». Тоді весь талант і енергію Підмогильний спрямовує на перекладацьку діяльність: випускає двотомник творів Дідро, трактат Карла Гельвеція «Про людину», бере активну участь у виданні 15-томника Оноре де Бальзака та 25-томника А. Франса.

6 грудня 1934 р. в Заньківський будинок творчості приїхала схвильована дружина: «Учора в Києві заарештували Євгена

Плужника... Треба тікати!» Сумнівів більше не було — забирали найближчих.

Але втікати письменник нікуди не збирався. Через два дні, 8 грудня 1934 року, Валеріана Підмогильного заарештували. Інкримінували «участь у роботі терористичної організації, що ставила собі за мету організацію терору проти керівників партії». Слідство в Харкові й Києві велося в справі контрреволюційної боротьбистської організації, до якої, крім Підмогильного, були зараховані Є. Плужник, М. Куліш, В. Вразливий, В. Поліщук, Г. Епик, М. Любченко (Кость Котко), О. Ковінько, Г. Майфет — загалом 18 людей. На всіх допитах Підмогильний відповідав слідчим: «Винним себе не визнаю». Коли тиск посилювався, написав офіційну заяву слідчому Блоку, в якій зазначив: «Беручи до уваги, що за Вашою заявою матеріал у моїй справі достатній для віддання мене до суду..., я даю таке сумарне зізнання:

1. Ніколи ні до якої терористичної організації я не належав і не належу. 2. Ніколи ніякої терористичної діяльності я не проводив. 3. Про існування подібних організацій, про їхню діяльність або діяльність осіб, зв'язаних з ними, я ніколи нічого не знав, інакше як з виступів представників Радвлади й партії в пресі й на прилюдних зборах. 4. Тому всякі зізнання інших осіб та обвинувачення мене в приналежності до терористичної організації і в терористичній діяльності я рішуче відкидаю як брехливі й наклепницькі».

Слідчий тричі просив розпорядження продовжити слідство, поки врешті в протоколі від 11 січня 1935 року з'явився запис буцим зі слів Підмогильного: «Останнім часом я належав до групи письменників-націоналістів з терористичними настроями у ставленні до вождів партії». А після перевезення до Київського спецкорпусу НКВД на допиті 19 січня 1935 року прокуророві Українського військового округу сказав: «Я не належав до організації. Я вважав, що постанови партії по національному питанню в життя не проводяться... Для мене представниками партії в літературі були Хвильовий, Яловий, Шумський». За вироком виїзної сесії Військової колегії Верховного Суду СРСР 27-28 березня 1935 року був засуджений на десять років